

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION

Яковлев В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

У статті досліджуються чинні міжнародно-правові стандарти, які використовуються у сфері альтернативного вирішення спорів. Проведено стислий аналіз норм міжнародних актів різного характеру, що стосуються визначення понять медіації, примирення, арбітражу, їх основних ознак та принципів. Зроблено висновок про необхідність урахування таких стандартів при розробці та удосконаленні національного законодавства, що регламентує процедури вирішення правових спорів.

Ключові слова: міжнародно-правовий стандарт, альтернативне вирішення спорів, медіація, арбітраж, імплементація.

В статье исследуются действующие международно-правовые стандарты, которые используются в сфере альтернативного разрешения споров. Проведен краткий анализ норм международных актов различного характера, которые касаются определения понятий медиации, примирения, арбитража, их основных признаков и принципов. Сделан вывод о необходимости учета таких стандартов при разработке и усовершенствовании национального законодательства, регламентирующего процедуры разрешения правовых споров.

Ключевые слова: международно-правовой стандарт, альтернативное разрешение споров, медиация, арбитраж, имплементация.

This paper examines valid international legal standards of alternative dispute resolution. The brief analysis of various international legal acts which define concepts of mediation, conciliation, arbitration and their features and principles has been done. There is a conclusion about the necessity of taking into account such standards during the development and improvement of national legislation in the sphere of alternative dispute resolution.

Key words: international legal standard, alternative dispute resolution, mediation, arbitration, implementation.

Постановка проблеми. Міжнародно-правове регулювання відносин, які перебувають у межах тієї чи іншої національної юрисдикції, на сьогодні вже стало невіддільною складовою загальної системи правового регулювання переважної більшості суспільних відносин, а міжнародні акти різного змісту та форми – звичними джерелами національного права держави. Світові процеси глобалізації та інтернаціоналізації активно проникають у правову сферу та часто призводять до зростання кількості та зміцнення ролі міжнародних актів, підвищення їх ефективності у механізмі правового регулювання суспільних відносин. Насамперед така тенденція поширюється на ті відносини, які мають класичну міжнародну природу, а саме одночасний зв'язок з декількома національними правовими системами. Наприклад, сфера міжнародної торгівлі товарами, послугами, об'єктами інтелектуальної власності здебільшого перебуває під впливом міжнародно-правових актів, прийнятих Світовою організацією торгівлі (далі – СОТ), до складу якої входить 164 держави світу. У межах Європейського Союзу взагалі можна вести мову про існування автономної системи правових норм, що мають наднаціональну природу та замінили собою окремі частини національних систем права (наприклад, у сфері митної та валютної політики, перетину державних кордонів та отримання віз тощо).

Разом з цим, навіть класичні сфери суспільних відносин, які традиційно перебували у сфері національних юрисдикцій окремих держав (податкові, сімейні, відносини власності), поступово зазнають усе більшого впливу міжнародних норм та принципів, змінюються у відповідності з останніми. Національна правова система сучасної держави, що є активним учасником міжнародного співробітництва, навряд чи може залишатися осторонь процесів гармонізації та уніфікації правових норм, в яких ключову роль відіграють саме міжнародно-правові стандарти. Отже, сучасним дослідникам проблем правового регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин в Україні не складно пояснити причини, чому вони звертають свою увагу на тематику міжнародних стандартів правового ре-

гулювання, намагаються дослідити їх та порівняти зі стандартами, що закріплені національним законодавством.

Сьогодні жодних заперечень не викликає той факт, що в Україні відбувається процес становлення системи альтернативного вирішення спорів (далі – АВС), яка має забезпечити суб'єктам правових відносин можливість вирішувати спори та конфлікти, що виникають між ними, без звернення до державних судів або інших органів публічної влади. Попри те, що окремі способи АВС вже досить давно визнані вітчизняною правовою системою та мають відповідну регулятивну базу (третейські суди, міжнародний комерційний арбітраж, примирні процедури вирішення колективних трудових спорів), говорити про активне використання альтернативних способів вирішення правових спорів українськими громадянами та юридичними особами не видається можливим. Щоб покращити таку ситуацію, в Україні слід створити належну правову базу для функціонування системи АВС, яка має базуватися на певних загальновизнаних засадах та враховувати сучасний міжнародний досвід у цій сфері. Проте, в юридичній науці відсутній єдиний підхід до вирішення питання розробки концепції цього правового інституту. Звідси, на думку окремих авторів, виникає потреба у розумінні того, наскільки, по-перше, є розвинутою на рівні правового регулювання та юридичної практики система позасудових процедур вирішення спорів; по-друге, з'ясування міжнародно-правових основ для створення та розвитку системи АВС в Україні [1, с. 162].

Отже, наукове дослідження наявних міжнародних стандартів у сфері АВС, їх узагальнення, класифікація та ступінь імплементації у національне законодавство України є одним із пріоритетних завдань сучасної юридичної науки, особливо у контексті підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та його державами-членами, що позначило початок нового етапу процесу адаптації вітчизняного законодавства до права ЄС, а також підготовки до другого читання у Верховній Раді України законопроекту №3665 «Про медіацію», який має стати одним з ключових нормативних актів у

сфері АВС. Окрім цього, запровадження системи АВС тісно пов'язано з реформами вітчизняної системи судочинства, яка наразі відбувається в Україні, по суті є частиною цих реформ [2], адже способи АВС мають доповнювати останню, надаючи громадянам ширші можливості у виборі способів вирішення спорів і захисту своїх прав та інтересів. Відтак, у ході цієї комплексної реформи мають бути враховані міжнародні та європейські стандарти у сфері судочинства, на думку голови Верховного Суду України, «...глибинне розуміння суті яких та слідування передбаченим ними правилам для влади, суспільства загалом та окремих індивідів зокрема, – шлях до утвердження в Україні верховенства права» [3, с. 10].

Стан опрацювання. Попри зростання уваги науковців до зазначеної тематики та наявності низки публікацій, зокрема Н.Л. Бондаренко-Зелінської, В.С. Балуха, Т. Кисельової, Д. Проценко, В. Землянської, І.Г., Ясиновського, присвячених питанням розробки концепції правового регулювання системи АВС в Україні на основі міжнародного та європейського досвіду, дослідження міжнародних стандартів у сфері АВС не втратило своєї актуальності та потребує окремої уваги з боку наукової спільноти та практикуючих фахівців.

Метою наукової статті є з'ясування поняття та стислий огляд сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері АВС, а також дослідження питання їх імплементації у національну правову систему України.

Виклад основного матеріалу. Поняття та зміст міжнародно-правових стандартів є предметом наукових розробок майже в усіх галузевих юридичних науках. Так, основною сферою дослідження міжнародних стандартів є галузь прав людини [4, с. 19-20; 5, с. 57-60]. Разом з цим, міжнародно-правові стандарти мають важливе значення у сфері праці [6] та соціального захисту [7, с. 243-249], судочинства [3; 8] та інших сферах правовідносин. Враховуючи ті факти, що у чинних сьогодні міжнародно-правових документах відсутня юридична дефініція терміну «міжнародно-правовий стандарт», а серед наукової спільноти існує різноманітність точок зору на зміст та ознаки міжнародних правових стандартів, важко виділити єдине поняття, яке б характеризувало їх природу. Проте, для чіткого розуміння суті та особливостей міжнародно-правових стандартів у сфері АВС, доцільно спиратися на загально-теоретичне поняття, яке можливо з'ясувати через узагальнення позицій окремих авторів.

Так, досить часто під міжнародним правовим стандартом пропонується розуміти сукупність міжнародно-правових норм і принципів, що закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи інших сферах міжнародно-державного співробітництва. Стандарти становлять мінімальні вимоги, дотримуватися яких повинні усі держави [9, с. 615]. Переважна більшість науковців ототожнюють міжнародно-правові стандарти з нормами міжнародного права, що містяться у міжнародних договорах та розробляються державами у рамках міждержавних організацій [10, с. 318; 11, с. 22; 12, с. 122]. Окремі автори наводять більш детальне визначення міжнародних правових стандартів, розкриваючи його через найважливіші риси даної юридичної категорії: «...говорячи про міжнародні правові стандарти з онтогносеологічних та функціональних позицій, варто зазначити, що: а) під ними, насамперед, розуміються єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права як універсальних, так і у регіональних правових актах; б) вони є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових систем держав-учасниць міжнародного співтовариства; в) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав-членів міжнародної спільноти та держав-членів універсальних і регіональних міжнародних міжурядових організацій (ММУО); г) вони фіксуються у

відповідних джерелах права у вигляді принципів і норм права; г) вони об'єктивуються через основні джерела міжнародного права; д) вони є обов'язковими вимогами для держав-учасників міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; е) вони є основою для узгодження міжнародного і національного права» [13, с. 671-672].

Отже, під міжнародно-правовими стандартами у сфері АВС слід розуміти закріплені у міжнародно-правових актах загальноприйняті норми, які визначають базові поняття, що мають юридичне значення у сфері АВС, а також зразки (моделі) поведінки суб'єктів у відносинах з АВС. Так, міжнародно-правовими стандартами у даній сфері слід вважати ті, що визначають зміст термінів «медіація», «арбітраж» та їх ключові принципи, встановлюють загальні рамки процедури медіації або арбітражного розгляду спору, визначають статус медіатора чи арбітра, стосуються змісту або форми угод, які укладаються у сфері АВС тощо.

Аналізуючи положення окремих міжнародних актів, хоча звернути увагу на те, що стандарт терміну «медіація» базується на її визначенні як процесу/процедури урегулювання спору, в якому приймає участь третя нейтральна сторона – медіатор, який допомагає сторонам спору провести переговори щодо суперечливих питань та досягти домовленості/згоди. Загальними принципами медіації світовою спільнотою визнаються наступні: добровільність процесу, професійність, незалежність та безсторонність медіатора, конфіденційність медіації, автономність медіації відносно судового процесу.

Міжнародні акти у сфері арбітражу [14; 15] визначають його як розгляд спорів як арбітрами, що можуть призначатися по кожній окремій справі, так і постійними арбітражними органами. Акцент зроблено на досить детальній регламентації процедури арбітражного розгляду (арбітражного процесу), включаючи визначення арбітражної угоди, порядку формування складу арбітражного суду, визначення його компетенції, правил та стадій розгляду спору тощо. Ці норми стали відповідними стандартами діяльності міжнародних установ, які надають послуги у сфері розгляду спорів, що мають транскордонну природу та виникають між приватними та публічними суб'єктами, а також заклали основу для створення національного законодавства країн у сфері третейського (арбітражного) судочинства.

Що стосується, наприклад, переговорів як способу АВС, то на відміну від інших, він майже не потрапляє у сферу правового регулювання ані міжнародними актами, ані національним законодавством окремих держав. Як зазначалося у літературі, «...характеризується великим ступенем диспозитивності та мінімальним втручанням з боку держави» [16, с. 94].

Наявні сьогодні міжнародно-правові стандарти у сфері АВС можна класифікувати на окремі види у залежності від різних критеріїв.

Одним із критеріїв класифікації є способи АВС, зміст яких визначають міжнародно-правові стандарти. Виходячи з того, що основними, визнаними світовою практикою, способами альтернативного вирішення приватноправових спорів є медіація (посередництво) та арбітраж (третейський розгляд), можна виділяти:

- стандарти, що стосуються медіації (посередництва) у урегулюванні спору;
- стандарти, що стосуються арбітражу (третейського розгляду) спору.

Прикладом першої групи стандартів є Директива ЄС 2008/52/ЄС щодо окремих аспектів медіації у цивільних та комерційних справах [17], а другої групи – Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р. [14].

Іншим критерієм класифікації може виступати територіальний критерій, який визначає сферу дії того чи іншого

міжнародно-правового стандарту у просторі. Спираючись на такий критерій, доцільно було б виділяти:

- універсальні стандарти у сфері ABC – ті, які поширюють свою дію на переважну більшість держав світу;
- регіональні стандарти у сфері ABC – ті, які поширюють свою дію на територію держав певного регіону;
- локальні стандарти у сфері ABC – ті, які застосовуються у відносинах між державами на основі двосторонніх міжнародних договорів.

До універсальних стандартів можна віднести, зокрема, Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок, що міститься у додатку до Угоди про заснування СОТ від 15.04.1994 р. [18], яка передбачає застосування альтернативних процедур вирішення торговельних суперечок між державами-членами СОТ, або правила та процедури ABC, які пропонуються Міжнародною торговельною палатою широкому колу суб'єктів, починаючи від приватних осіб різної національності та закінчуючи державами, їх органами та міжнародними організаціями [19]. Важливими регіональними стандартами виступають відповідні директиви ЄС, адресовані державам-членам ЄС і спрямовані на запровадження процедури медіації у різних видах приватноправових спорів [17; 20]. Локальним стандартом у сфері ABC можна, наприклад, вважати положення статті 9 Угоди між Урядом України та Урядом Австралії про торговельно-економічне співробітництво від 17.03.1998 р., яка регламентує питання застосування альтернативних процедур вирішення спорів як між державами-учасниками договору, так і комерційними підприємствами обох країн [21].

Наступний критерій класифікації – ступінь обов'язковості того чи іншого стандарту для держав. Враховуючи його, можна говорити про існування:

- загальнообов'язкових стандартів у сфері ABC – тих, які мають імперативний характер для відповідних держав та містяться, як правило, у міжнародних договорах або правових актах міжнародних організацій, що мають зобов'язуючий характер;
- рекомендаційних стандартів у сфері ABC – тих, які мають необов'язковий характер та містяться у рекомендаційних актах міжнародних організацій.

До першої групи стандартів можна віднести, наприклад, положення, що регламентують Механізм врегулювання суперечок у рамках СОТ, який застосовується при вирішенні спорів у сфері торгівлі між державами-членами організації та при застосуванні ними норм Угоди про заснування СОТ. До другої групи слід відносити положення, що містяться у низці Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, прийнятих протягом 1998-2002 років та спрямованих на впровадження процедури медіації у різні за своїм характером спірні правовідносини [22].

Окрім цього, класифікація міжнародно-правових стандартів у сфері ABC може бути проведена у залежності від характеру правовідносин, у яких виникає спір, що вирішується за допомогою способів ABC. У даному аспекті можна вести мову про стандарти, які застосовуються для вирішення:

- цивільних спорів;
- господарських спорів;
- публічно-правових (адміністративних) спорів;

- трудових спорів;
- сімейних спорів;
- спорів, що виникають у кримінальних правовідносинах;

– міждержавних (міжнародно-правових) спорів тощо. Прикладами такої класифікації можуть бути стандарти, що містяться у згаданих вище Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи щодо впровадження процедури медіації, а також норми Глави VI Статуту ООН та Гаазької конвенції про мирне розв'язання міжнародних зіткнень 1907 р., основною ідеєю яких є заохочення держав до вирішення міждержавних конфліктів, насамперед за допомогою засобів, альтернативних міжнародним судам [23; 24].

Основна роль наявних міжнародно-правових стандартів у сфері ABC, звісно, полягає у тому, що вони є певним еталоном для держав, які намагаються створити якісну та ефективну національну систему ABC. Імплементация стандартів у національну правову систему держави може здійснюватися різними способами: через ратифікацію відповідних міжнародних договорів, у яких містяться дані положення; прийняття актів національного законодавства на основі типових законів, виданих міжнародними інституціями; через процес адаптації вітчизняного законодавства до стандартів правової системи ЄС; завдяки врахуванню положень тих чи інших необов'язкових міжнародних актів у правотворчій діяльності при підготовці законопроектів тощо. Ступінь імплементції таких стандартів безпосередньо впливає на рівень розвитку законодавчої бази держави у сфері ABC, знижує вірогідність виникнення колізій під час практичного застосування таких норм у діяльності третейських судів, міжнародних комерційних арбітражів, медіаторів та установ, що надають послуги з альтернативного урегулювання спорів. На відміну від третейського судочинства та міжнародного комерційного арбітражу, у сфері яких міжнародно-правові стандарти здебільшого враховані у вітчизняному законодавстві, сфера медіації потребує значно більшої уваги з боку юристів-науковців, професійної спільноти медіаторів та законодавців, адже саме на поточному етапі існуючі стандарти у цій важливій сфері ABC мають бути ретельно вивчені, піддані порівняльному аналізу, а найкращі з них імплементовані у майбутнє законодавство України.

Висновки. Ця стаття має здебільшого оглядовий характер та має на меті постановку завдань для проведення подальших, більш ґрунтовних, досліджень даної теми, які доцільно зосередити навколо кожного способу ABC окремо. Разом з цим, на підставі проведеного аналізу можна зробити декілька висновків. Чинні сьогодні міжнародно-правові акти у сфері ABC закріплюють найбільш значущі стандарти, що стосуються окремих способів альтернативного вирішення спорів. Вони є різноманітними за своєю природою, змістом, юридичною силою та територіальною сферою дії. Окремі способи ABC отримали міжнародне визнання та регламентацію досить давно, інші – є новими навіть для держав із розвинутими правовими системами. Сьогодні міжнародно-правові стандарти у даній сфері створюють досить якісне підґрунтя для подальшого розвитку системи ABC як на міжнародному рівні, так і на рівні окремих держав, які використовують їх з метою створення або удосконалення власної правової бази для альтернативного врегулювання спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балух В.С. Нормативно-правові основи формування системи альтернативного вирішення спорів в Україні / В.С. Балух // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 162-168.
2. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 19 (24.05.2006). – Ст. 1376.
3. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. – Київ, 2015. – 708 с.
4. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація / П.М. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – № 1. – 2016. – С. 19-29.

5. Ульяшина Л.В. Международно-правовые стандарты в области прав человека и их реализация: теория и практика применения / Л.В. Ульяшина. – Вильнюс : ЕГУ, 2013. – 402 с.
6. Клемпарський М.М. Міжнародно-правові стандарти правового регулювання трудових відносин / М.М. Клемпарський, О.В. Назимко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Юридичні науки». – Випуск 2. – Том 1. – 2016. – С. 144-149.
7. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту / М.М. Шумило // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3. – С. 243-249.
8. Бонтлаб В.В. Поняття та ознаки міжнародних стандартів цивільного судочинства в умовах сьогодення / В.В. Бонтлаб // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1 (11).
9. Юридична енциклопедія : у 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5: П–С. – 736 с.
10. Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки і стандарти в системі місцевого самоврядування України / М.О. Баймуратов // Муніципальне право України : [підручник] / За ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2001.
11. Международное право. Особенная часть : [учеб. для вузов] / отв. ред. Р.М. Валеев и Г.И. Курдюков. – М. : Статут, 2010. – 624 с.
12. Гетьман-Павлова І.В. Международное частное право : [учебник] / І.В. Гетьман-Павлова. – М. : Эксмо, 2005. – 752 с.
13. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики / С.М. Ляхівненко // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 666-672.
14. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж від 21.04.1961 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_069
15. Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торгівельного арбітражу від 21.06.1985 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_879
16. Васильєв С.В. Переговори як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів: питання теорії / С.В. Васильєв, І.Г. Васильєва // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – Серія «Право». – 2015. – № 23. – С. 94-101.
17. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0052>
18. Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок : Додаток до Угоди про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_019/
19. Офіційний сайт Міжнародної торговельної палати [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/>
20. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>
21. Угода між Урядом України та Урядом Австралії про торговельно-економічне співробітництво від 17.03.1998 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/036_003
22. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам № R (81) 7 щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя; № R (98) 1 щодо медіації у сімейних справах; № R (99) 19 щодо медіації у кримінальних справах; Rec (2001) 9 щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами; Rec (2002) 10 щодо медіації в цивільних справах // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/rekomendacii_komitetu_ministriv_radi_jevropi.html
23. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010
24. Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень від 18.10.1907 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_938.